

Rónai Mónika

Információkereső teaurusz a magyar leíró szófajtan témaköréből

Az alábbiakban a diplomamunkámként készített szófajtani teaurusz szerkesztése során felmerült kérdéseket és azok megoldási lehetőségeit ismertetem. Bemutatom a munka során használt forrásokat, említést teszek a szerkesztést megnehezítő terminológiai hiányosságokról, valamint sorra veszem az egyes szófaji csoportokat és besorolásuk problémáit, csak azokat a szófajokat emelve ki, amelyek feldolgozása kérdéseket vetett fel. Szemléltetem ezek deskriptorcikkeit és a szófajok összefoglaló ábráját. Kitérek a teaurusz szerkezetére, készítésének módjára, felhasználási és továbbfejlesztési lehetőségeire is.

Terminológiai kérdések

Bevezető

A leíró nyelvészetben hosszú idő alatt kialakult és megszilárdult fogalmi rendszert használnak, ami azonban strukturálisan, a pontos fogalmi reláció dolgában talán mégsem eléggé kidolgozott. Munkámat ugyanis több helyen nehezítette a szakterminológia hiánya: bizonyos, az alábbiakban részletesen felsorolt szófaji csoportokat az említett források csak körülírják, pontos szakkifejezéssel nem illetnek.

Teauruszomban [11] a magyar leíró szófajtan állományára támaszkodom: azokat a fogalmakat vettem fel deskriptorként, amelyek szorosan a tárgyhoz tartoznak. Dolgozatom fő forrásául a „Magyar grammatika” [4] c. egyetemi tankönyvet választottam, mert a rendelkezésemre álló művek közül a legrészletesebb képet nyújtja a mai magyar nyelv szófajtani rendszeréről. A hagyományos nyelvtani megközelítést veszi alapul, de új tendenciák felé is mutat. Rendszere áttekinthető és világos. A szókincs nagy része tehát innen származik.

Néhány esetben mégis szükségem volt kiegészítésre, és természetesen kitekintésre más megközelítésekre. Ezért a fent említett forrás mellett „A magyar nyelv könyve” [3], „A mai magyar nyelv” [10] és „A mai magyar nyelv rendszere” [13] c. szakkönyveket, valamint „A magyar nyelv kézikönyvtára” sorozat „Helyesírás” [6] c. kötetét használtam, amelyben részletes leírás található a főnevek alfajairól. A fentiekén kívül E. ABAFFY Erzsébet: A mediális igékről [1] c. tanulmányát vettem igénybe dolgozatom elkészítéséhez.

Mivel körülírások nem használhatók deskriptorként [8][14], a hiányzó műszókat meg kellett alkotni, legalább afféle „munkaverziót” létrehozva, hogy a teauruszt megszerkeszthessem. Ezt az alábbi módszerek alkalmazásával értem el:

1. A szakirodalomban használt körülírások összevonásával vagy csekély módosításával:
 - állapotot jelentő főnév = állapotjelölő főnév,
 - az alany belső állapotára utaló határozószó = belsőállapot-határozó szó,
 - az alany külső állapotára utaló határozószó = külsőállapot-határozó szó,
 - fizikai állapotra vonatkozó főnév = fizikaiállapot-jelölő főnév,
 - jelhez hasonló értékű viszonyzó = jelértékű viszonyzó,
 - képzőhöz hasonló értékű viszonyzó = képzőértékű viszonyzó,
 - raghoz hasonló értékű viszonyzó = ragértékű viszonyzó.
2. Más szófaji alcsoportokra már alkalmazott szakkifejezések kölcsönzésével:
 - kontextusfüggő mediális ige (a kontextusfüggő névmásokból kiindulva, l. alább).

Az egyes szófaji csoportok besorolásának kérdései

A továbbiakban sorra veszem az egyes szófaji csoportokat a „Magyar grammatika”-nak [4] megfelelő előfordulási sorrendben, és röviden kitérek a feldolgozásukkor felmerült kérdésekre és azokra a megoldásokra, amelyekkel a teaurusz szerkesztése során éltem.

Részben a teauruszkészítéstől függetlenül meglévő nyelvészeti problémákról van szó, melyek a

teaurusz készítése kapcsán kerültek felszínre, részben pedig olyanokról, amelyek magából a feldolgozás módjából fakadnak.

Az ige

Az igék fajtái közül a középigék, más néven a mediális igék besorolásakor kellett új fogalmat alkotnom. A „Magyar grammatika” [4] ugyanis az alanytalan, fakultatív alanyú, medioaktív és mediopasszív középigék mellett szól egy ötödik alfajról is, amelynek jellemzője, hogy jelentése szövegkörnyezettől függően lehet cselekvő vagy mediális [4, p. 86.]. Ezt a csoportot tehát, mint említettem, kontextusfüggő mediális igéknek nevezem a teauruszban.

mediális ige

M: *Történést, állapotot, állapotváltozást vagy képességet kifejező, a cselekvő és a szenvedő ige közötti átmenetet képviselő ige*

H középige

F ige

A alanytalan ige

fakultatív alanyú ige

kontextusfüggő mediális ige

medioaktív ige

mediopasszív ige

X cselekvő ige

szenvedő ige

A főnév

Munkám során a legtöbb fejtörést a főnév fajtáinak bizonyos típusú besorolása okozta, és ez rejtette magában a legtöbb hibalehetőséget is. A „Magyar grammatika” – mint minden, általam ismert grammatika – a főneveket *elvont* és *konkrét* kategóriákra osztja [4, p. 127., 129.]. Közkeletűen és leegyszerűsítve, az elvonthoz sorolják a cselekvést, állapotot és tulajdonságot jelentő főnevet is, nem csupán a 'fogalmak', 'gondolati jelenségek' [4, p. 127.] neveit. Ez a besorolás a kérdéssel mélyebben foglalkozó nyelvész és logikai szakemberek között vita tárgya, és jelenleg nincs elfogadott meghatározás a két kategóriára. Az egyik hagyományos felfogás szerint elvont dolog az, ami nem köthető helyhez. Ezzel az a probléma, hogy a folyamatok és a tevékenységek jelentős része nagyon is helyhez köthető („a tenispályán *teniszeznek*”; „nagyvárosokban különösen elterjedt a *teniszbjáték*”). Ugyanakkor számos konkrét mentális dolog nem köthető helyhez. A másik hagyományos felfogás szerint valami akkor elvont, ha nem köthető létezéséhez valamilyen kiváltó, hatóerőként működő ok. Például az üres halmaz nem okozata

valamilyen hatásnak. Ekkor az a kérdés: mit értünk pontosan hatóerőként működő okon¹?

Másrészt a nyelvészetben hagyományos elvont – konkrét felosztás szöges ellentétben áll a formális ontológiákban az 1990-es évek óta kialakított fogalmi struktúrákkal (így a Köztauruszban [5], valamint a „Magyar Egyetememes Ontológia”-ban [18] is használt, nemzetközi megegyezésen alapuló, a magyar nyelvre *Ungváry Rudolf* által kidolgozott felosztással). Ezekben a formális ontológiákban ugyanis a tevékenységeket (pl. futás) és az állapotokat (pl. állás) eleve kivonják az elvontság tartományából, és önálló fogalmi kategóriákként tételezik. (Angol nevük „perdurant” vagy „occurrence”, a magyar formális ontológiában „energiaszerű valami”), továbbá a tulajdonságokat is önálló fogalmi kategóriába fogják össze („quality”, a magyar formális ontológiában „információszerű valami”).

A hagyományosan elvontnak tételezett főnevek egy része az elmúlt évtizedben minden jel szerint kikerült az elvont kategóriából; mégpedig azok, amelyek esetében léteznek olyan konkrét dolgok, melyek adott folyamat, tevékenység, állapot és tulajdonság hordozói (pl. a „kemény”, „ütés”, „cseppfolyósság” fogalmának terjedelmébe eső dolgok, referenciák egyáltalán nem elvontak). Az elvont és a konkrét főnevet ugyan felvettem a teauruszba azok kitüntetett jellege miatt, de a speciális felosztásukat már nem. Ha ugyanis az *elvont főnév–konkrét főnév* felosztást a speciálisabb szinteken is következetesen szeretném végigvinni a teauruszban, az már kivezetne a leíró szófajtan, s egyáltalán a leíró nyelvten tárgyköréből, át a filozófiába és a formális ontológiákba. Ezért végül úgy döntöttem, csak a szűkebb szófajtani kategóriákkal dolgozom. Kimaradtak tehát olyan, általam eredetileg létrehozott összefoglaló deskriptorok, mint *betegségnév, lélettelennév, eseményjelölő főnév, konkrét mozgásjelölő főnév, időjárás név, színnév* stb., mert ezek már „nem annyira szófajtani értelemben csoportosítanak, hanem inkább valamiféle tartalmi, gyakorlati, tárgyköri értelemben...”, s mivel a legáltalánosabb szintről van szó, valójában a fogalmak univerzumát rendezik³ⁿ. Ha ugyanis megpróbáltam volna felhasználni ezeket, a fogalmak teljes univerzumára kellett volna kidolgoznom a rendszerüket ahhoz, hogy az koherens legyen. Márpedig ilyen fogalmi rendszer jelenleg tudományosan elfogadott formában nem áll rendelkezésünkre. Ezért az elvont és a konkrét főnév szócikke a teauruszban a következőképpen néz ki:

elvont főnév

- M: *Térben és időben fizikai vagy észlelési hordozóval nem rendelkező fogalom neve*
- Tört.: *A hagyományos nyelvészet szerint minden cselekvés, állapot, tulajdonság. Ez az álláspont a logikában, a filozófiában és a formális ontológiákban vitatott*
- Belső: *A fogalom vitatott volta következtében al-típusait (elvont állapotot jelentő főnév, elvont mozgást jelentő főnév stb.), ebben a tezaurusban nem dolgoztuk ki*
- Forrás: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*
- F főnév
- X konkrét főnév

konkrét főnév

- M: *Térben és időben fizikai vagy észlelési hordozóval rendelkező fogalom neve*
- Tört.: *A hagyományos nyelvészet szerint csak az anyagok, tárgyak és élő szervezetek megnevezése. Ez az álláspont a logikában, a filozófiában és a formális ontológiákban vitatott*
- Belső: *A fogalom vitatott volta következtében al-típusait (konkrét állapotot jelentő főnév, konkrét mozgást jelentő főnév, betegségnév, élettelennev, eseményjelölő főnév, időjárás név, színnév stb.), ebben a tezaurusban nem dolgoztuk ki*
- Forrás: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*
- F főnév
- X elvont főnév

A számnév és a melléknév

Újszerű a korábbi nyelvtanokhoz képest a „Magyar grammatika”-nak [4] az a megközelítése, hogy a számnév fajtáit, mivel a mondatban többnyire jelzői szerepet töltenek be, a melléknév alcsoportjaiként tartja számon: a tőszámnevet és a törtszámnevet a mennyiségjelölő, a sorszámnevet pedig a viszonyító melléknév alárendeltjeként. „A számnév terminust továbbra is használhatjuk a melléknév e sajátos szemantikai alcsoportjának megnevezésére” [4, p. 143.] olvassuk, de aztán nem találkozunk számnév műszóval a későbbiekben. A teljesség kedvéért mégis alkalmaznom kellett, mert az osztószámnevet nem sorolhattam a melléknév fajtái közé. Így tehát a „Magyar grammatika” [4] és „A mai magyar nyelv rendszere” [13] szempontjai keverednek a dolgozatomban: amelyik az adott szóosztályt illetően részletesebb leírást közöl, ahhoz folyamodtam. (Választhattam volna azt a megoldást is, hogy a melléknév deszkriptornál polihierarchikus felépítést alkalmazok, azaz a fent

említett számnév-fajtáknak mind a számnév mind a melléknév deszkriptort fölrendeltjeként tüntetem fel. Ezt a megoldást mégsem tartottam szerencsésnek, mivel tezauruszom minden más deszkriptora monohierarchikus felépítésű: egy fogalomnak csak egy fölrendeltje van). Ebből származik az egyik legfontosabb tanulság is, amely abból adódik, hogy ha egy szakterület terminológiáját a fogalmak közötti egzakt relációk alapján strukturáljuk, nyomban kiderül, mennyi összefüggés marad a hagyományos, szövegszerű meghatározásokkal operáló terminológiai munka nyomán homályban, illetve bizonyul pontatlannak. A hagyományos terminológia egyik legnagyobb hiányossága például, hogy nem alkalmazza a polihierarchia elvét, azaz nem teszi lehetővé, hogy egy adott fogalmat két különböző fogalmi kategória alapján definiáljunk generikusan. Annak érdekében, hogy ne térjek el túlzottan a megszokott szó-fajtani terminológiától, ebben a tezaurusban nem alkalmaztam polihierarchiát.

melléknév

- M: *A főnévvel megnevezett személy, tárgy vagy fogalom egy járulékos tulajdonságát kifejező szó*
- H nomen adiectivum
- F tiszta szófaj
- A mennyiségjelölő melléknév
minőségjelölő melléknév
viszonyító melléknév
- X főnév
igenév
melléknévi igenév
névutómelléknév

A névmás

A névmás fajtáit köztudottan háromféle szempont szerint osztályozhatjuk:

1. szintaktikai, logikai, szemantikai funkciójuk szerint beszélhetünk főnévi, melléknévi és határozói,
2. a referencia fajtája szerint szituációfüggő, kontextusfüggő, mondategységen belüli, mondat-egészen belüli és referens nélküli,
3. funkció szerint pedig személyes, visszaható, kölcsönös, mutató, vonatkozó, kérdő, határozatlan és általános névmásokról [4, p. 156].

Dolgozatomban a 3. szempontot választottam a besorolás alapjául, mert talán ez a legismertebb felosztás. Az 1.-re X kapcsolatot utal.

névmás

- M: *A főnév, a melléknév és a határozószó helyettesítésére, a szóismétlések elkerülése végett használt, mondatrész értékű, indirekt denotatív jelentést hordozó alapszófaj*
- H grammatikai szó
helyettesítő szófaj
pronomen
univerzális jel
üres szó
- F alapszófaj
- A általános névmás
határozatlan névmás
kérdő névmás
mutató névmás
személyes névmás
vonatkozó névmás
- X tiszta szófaj

- eredethatározó-szó
eredményhatározó-szó
eszközhatózó-szó
fokhatározószó
hasonlító határozószó
helyhatározószó
időhatározó-szó
mértékhatározó-szó
módhatározószó
okhatározószó
számhatározó-szó
társhatózó-szó
tekintethatózó-szó
- X határozói igenév
határozóvá tevő előjáró
igekötő
igenév
névutó

A határozószó

Ennek a szófaji csoportnak szintén többféle kategorizálása lehetséges: jelen dolgozatban a mondatbeli szerepen alapuló osztályozást érvényesítem, mivel ez utóbbi a határozószó szófajától elválaszthatatlan. Nagyjából annyi határozófajtát különítenek el, ahányféle határozó szerepét ez a szófaj betöltheti.

A „Magyar grammatika” ez alapján helyhatározószót, időhatározó-szót, számhatározó-szót, fokhatározószót, állapothatózó-szót, módhatározó-szót, eredményhatározó-szót és tekintethatózó-szót említ [4, p. 214.] A magam részéről ezt a felsorolást még kiegészítettem további nyolc szófaji alcsoporttal „A mai magyar nyelv” [10, p. 286–335.] c. egyetemi tankönyv vonatkozó fejezetei alapján. A szóban forgó határozófajták: cél-, eredet-, eszköz-, hasonlító-, mérték-, ok-, szám- és társhatózószó, abból kiindulva, hogy szinte minden határozófajta kifejezhető határozószóval is, s az utóbbiak ez alapján osztályozhatók, a fajták száma a mondatrész szerepnek megfelelően bővíthető.

A határozószó teauruszcikke tehát:

határozószó

- M: *Tárgyi jelentéstartalmat és mondattani szerepet, tartalmi és viszonyjelentést elválaszthatatlanul egyesítő, a cselekvés körülményeit vagy a cselekvő állapotát kifejező szófaj*
- H adverbium
- F tiszta szófaj
- A állapothatózó-szó
célhatározó-szó

Az igenév

Az igenévfajták osztályozásakor a besorolás többféle lehetősége merült fel. Döntésemet részben az áttekinthetőség, részben az újabb nézetek tükröztetése határozta meg. (Ez utóbbi szempont vezérelt az igei igenév besorolásakor).

A határozói igenév

Ki kell emelnem a határozói igenevet, amelyet a „Magyar grammatika” [4], ugyanúgy, mint akár a „Mai magyar nyelv rendszere” [13, p. 258–259.], akár egyéb források, morfológiai alapon különít el -va/-vel és -ván/-vén képzős alfajokra, melyekhez az előbbi forrás szerint funkciómegoszlás is társul [4, p. 238.]. Teauruszomban ezt a funkció szerinti felosztást követem, amikor állapot-, cél-, mód-, illetve okhatározói igenevet különíték el a határozói igenév fajtáiként. Ezt a csoportosítást a határozószóval meglévő rokonság és az ebből fakadó analógia szintén alátámasztja.

határozói igenév

- M: *Cselekvés, történés, személy vagy dolog körülményeit megnevező, igei jelentést hordozó határozószó*
- F igenév
- A állapothatózó-i igenév
célhatározói igenév
eszközhatózó-i igenév
időhatározói igenév
módhatározói igenév
okhatározói igenév
- X határozószó

Az igei igenév

Ez a szófaj mint a melléknévi igenév egyik alfaja, s nem mint az igenévi rendszer egyik önálló tagja szerepel dolgozatomban. Ezt a besorolást támogatja a „Magyar grammatika”, [4, p. 236.] arra hivatkozva, hogy ez az igenév fajta ugyanúgy tulajdonságot fejez ki, mint a melléknév. A többi pedig eszerint inkább cselekvést elvont formában, de szintén tulajdonságként megnevezve. Figyelembe véve azonban, hogy a főnévi igenév ragos alakjai sem képeznek önálló igenévi csoportot, én is ezt a felfogást követtem a tezausz szerkesztésekor.

igei igenév

- M: *A befejezett melléknévi igenév személyragos, cselekvéssel létrejött tulajdonságot kifejező alakja (nap süttötte [tér], szél fúttá [frizura])*
- F melléknévi igenév
- X befejezett történésű melléknévi igenév

A főnévi igenév

Szóra érdemes még a folyamatos, a befejezett és a beálló cselekvésű főnévi igenév felvétele a szótárba. A fenti altípusok kialakulását „A mai magyar nyelv rendszere” mint nyelvjárási jelenséget hozza [13, p. 224–225). Nem köznyelvi alakulatok tehát, de érdekes és mindenképpen megemlíthető részei a nyelvtani rendszernek. Annál is inkább, mert a folyamatos és a beálló cselekvésű főnévi igenév (vanni van, lenni lesz) használata a beszélt nyelvben sem ritka. A jelenség egyébként nem idegen nyelvünktől, hiszen a melléknévi igenevek rendszere hasonló felépítést mutat, s az elnevezések is analógak az ott használatosakkal. A melléknévi igenév szócikke ugyanis a következőképpen néz ki:

melléknévi igenév

- M: *Az igei jelentéstartalmat tulajdonságként megnevező, igéből -ó,-ő, -t,-tt, -andó,-endő képzővel képzett származékszó*
- F igenév
- A beálló történésű melléknévi igenév
befejezett történésű melléknévi igenév
folyamatos történésű melléknévi igenév
igei igenév
- X ige
melléknév

A főnévi igenév kategóriái sokban hasonlítanak a melléknévi igenévéhez, ezért szócikkének szerkezete:

főnévi igenév

- M: *Az ige és a főnév közti átmenetet képező, a cselekvést elvont formában, a cselekvőtől elvonatkoztatva kifejező igenév*
- F igenév
- A beálló cselekvésű főnévi igenév
befejezett cselekvésű főnévi igenév
folyamatos cselekvésű főnévi igenév
ragozatlan főnévi igenév
ragozott főnévi igenév
- X főnév
ige

A szempontrendszer

Talán az eddigiekből is kitűnt, az osztályozás szempontjai szakirodalmi terminológia alapján koránt sem egységesek. Ennek oka, hogy a fogalmi jelentés – mondatbeli szerep – szerkezeti felépítés hármasszempontja, ami szerint a szófaji kategóriák alakulnak, nem mindig egyforma súllyal van jelen, jóllehet, egymástól elválaszthatatlanok, és mindegyik befolyásolja a másikat. A számnév például mondatbeli szerepe (jelző) miatt került át „A magyar grammatika” rendszerében a melléknévekhez, holott jelentése alapján – ’mennyiséget kifejező szó’ [4, p. 143.], – a számfogalommal van kapcsolatban. A határozószókat éppen mondatbeli szerepük miatt nevezzük így, ti. ’valamilyen körülményt meghatározó’ [10, p. 57.], megnevező szónak, és morfológiai felépítésük miatt is csak erre a szerepre alkalmasak.

Alaktani szempont például a főnévi igeneveken belül megkülönböztetni a ragozott és a ragozatlan fajtát, ezek szófajtanilag nem különülnek el egymástól: mindkettő főnévi igenév. Mégis alcsoportokként vettem fel őket, mert némi különbség azért felfedezhető a két forma között: a ragozott főnévi igenév közelebb áll az egyéb ragozott igealakokhoz, mint a ragozatlan főnévi igenévhez – és szintaktikai eltérést is okoz a használatuk.

A főnévi igenév alkalmazásának másik oka rendszerelméleti: mivel a főnévi igenév fogalmába a befejezett, a beálló és a folyamatos alcsoportok is beletartoznak, nem használhattam a ragozatlan alakokra ezt a kifejezést, ahogyan általában szokás, hiszen főnévi igenéven legtöbbször ezt értjük. Lefoglalhattam volna az infinitívus műszót erre, azonban a ragozott forma, amelynek felvételét a mondott okból indokoltnak tartottam, akkor kiesik a rendszerből. A jelen tezausz csúcsgoalma a szófaj mint metafogalom, melynek fajtái az alap-

szófaj, a funkcióige, a mondatszó és a viszonzyszó [4, p. 67–70., 73.].

szófaj

- M: *A szavakat jelentésük, mondatbeli szerepük és szerkezeti hasonlóságuk alapján magába foglaló nyelvi kategória*
- A
alapszófaj
funkcióige
mondatszó
viszonzyszó

A teaurusz felépítéséről

A deskriptorok alakja

A teauruszban a teauruszcikkek a vezérszavak betűrendjében követik egymást, megjelenésben a vezérszavak félkövér szedéssel kiemelve. Relációk dolgában a magyar teauruszszabványt [8] alkalmaztam. Az egyes deskriptorok alatt F (generikus fölérendeltje) relációjel után az adott fogalmat magába foglaló általánosabb fogalom neve olvasható, ez alatt pedig A (generikus alárendeltje) relációjel után az adott deskriptor képviselte fogalomnál speciálisabb fogalom. X-szel (egyéb rokonsági összefüggése) jelöltem a kérdéses deskriptor asszociációs körébe tartozó egyéb szavakat és kifejezéseket. Teauruszomban nem alkalmaztam a magyar teauruszszabvány teljes relációválasztékát, mert a szóanyag nem tette szükségessé. Ugyanis ott, ahol egy szófajt többféle módon lehetett volna osztályozni, – s az így létrejövő halmazok metszették volna egymás, – a lehetséges szempontok közül mindig csak egyet választottam, azt, amelyik alapján generikus relációt hozhattam létre, az áttekinthetőség okán.

A hierarchia

A szakirodalomban három, egymásra épülő szint összefüggéseit különböztetik meg:

- a valóságos – tudattól független – jelenségek, más szóval a referenciák szintjén belüli kapcsolatokat;
- fogalmak, azaz a tudat szintjén belüli kapcsolatokat;
- a jelek szintjén belüli kapcsolatokat.

Továbbá a referenciák és a fogalmak, a referenciák és a jelek, valamint a fogalmak és a jelek közti kapcsolatokat. A szófajteauruszban a 2., fogalmi szintű kapcsolatok állnak fenn a deskriptorok között, amelyek egy-egy, a nyelvészetben használ-

latos fogalmat képviselnek. A 3. fajta, jelek szintjén meglévő reláció jellemző a különböző nyelvű, azonos fogalmat jelölő megnevezésekre és vele a többnyelvű teauruszokra [19, p. 91.], továbbá ebben a teauruszban a szinonimákra és a magyar kifejezéseknek megfelelő latin nevekre. A latin-magyar szópárok között az L/H (lásd/helyett) kapcsolatot alakítottam ki. Például:

nomen substantivum

L főnév

verbum

L ige

álszó

L névelő

Vagyis a magyar szavak szerepelnek deskriptorként, a szópárok latin tagjai pedig nemdeskriptorként. A teaurusz fogalmai leggyakrabban nem-faj illetve faj-nem viszony alapján kapcsolódnak össze. Az előbbire példa a főnév- elvont főnév, az utóbbira pedig ennek fordítottja, az elvont főnév-főnév kapcsolat.

A főrészt kiegészítő teauruszrészek

A hierarchikus rész

A deskriptorokat az F/A reláció diktálta alárendeltségük sorrendjében adja meg, mindegyikhez hozzárendelve az alá tartozó, szűkebb kategóriát. Ezek formailag beljebb kezdődnek, mint a fölérendelt kategóriát reprezentáló szavak. Az azonos hierarchiaszinten levő kifejezések betűrendben követik egymást. A rokonsági (X) relációk itt nem kapnak helyet. A hierarchikus résznek távlati szerepe van. A későbbiekben felhasználható a szófajok formális ontológiájának kialakításához [16][17][18]. A hierarchikus rész felépítése az alábbiak szerint alakul:

akaratkifejező mondatszó

alanytalan ige

alapszófaj

átmeneti szófaj

igenév

főnévi igenév

beálló cselekvésű főnévi igenév

befejezett cselekvésű főnévi igenév

folyamatos cselekvésű főnévi igenév

ragozatlan főnévi igenév

ragozott főnévi igenév

határozói igenév

állapothatározói igenév

célhatározói igenév

eszközhatározói igenév

időhatározói igenév
módhatározói igenév
okhatározói igenév
melléknévi igenév
beálló történésű melléknévi igenév
befejezett történésű melléknévi igenév
folyamatos történésű igei igenév
igei igenév

...

A grafikus rész

E grafikus rész (a lexikai egységek megjelenítése címkézett, irányított gráfok formájában), nem tartalmazza a tezaurusban található összes szócikket, mintegy válogatás csak a fontosabb deskriptorokból. A szavak közti kapcsolatot irányított gráfok élével ábrázolja. Az ábra középpontjában az adott szócsoport csúcshatározója, az alábbi példában a szófaj található, tipográfiaileg kiemelve. A többi deskriptor minden irányból körülveszi ezt.

A nemdeskriptorokat egyenlőségjel, a rokonsági (X) kapcsolatokat kétirányú folytonos gráfél, a generikus (F/A) kapcsolatokat az alárendelt fogalomtól a fölérendelt felé irányuló, folytonos, egyirányú gráfél jelöli. „Több, azonos szempont szerint alárendelt... deskriptort két... oldalról bekeretezve, egymás alatt betűrendben” [19, p. 192.] néhol helyhiány miatt összevontam. Erre leginkább a határozószó és a tulajdonnév fajtáinál volt szükség. Az 1. ábra a szófajok összefoglaló ábrája.

A tezaurus felhasználási lehetőségei

A szófajtezaurusnak – mint minden más tezaurusnak –, elsődleges felhasználási lehetősége az információátvitelben és a visszakeresésben van. Egyetemek, főiskolák nyelvészeti tanszékeinek könyvtárai hasznosíthatják, ahol a leíró nyelvészet témakörébe vágó dokumentumok részletes feltárására van szükség. A tezaurusnak ezen felül a szakterminológiai hiányosságok feltárásában és pótlásában lehet jelentősége. A fogalmi rendszerezés során ugyanis nyilvánvalóvá válik, hol és pontosan milyen „betöltetlen nyelvi kockák” [17, p. 453.] hiányoznak a teljes képhez. Az üres kockák

betöltése után előttünk áll egy jó közelítéssel késznek mondható fogalmi rendszer, amely alkalmas a szófajtan egészének, és a rendszeremlékek egymáshoz való viszonyának áttekintésére. A rendszer újabb fogalmak bevezetésével és – ahol lehetséges – a meglévők további részletezésével bővíthető. Az újonnan bevezetendő fogalmakat könnyebb értelmezni és a szófajtan rendszerében elhelyezni tezaurusz segítségével.

A tezaurusz készítése

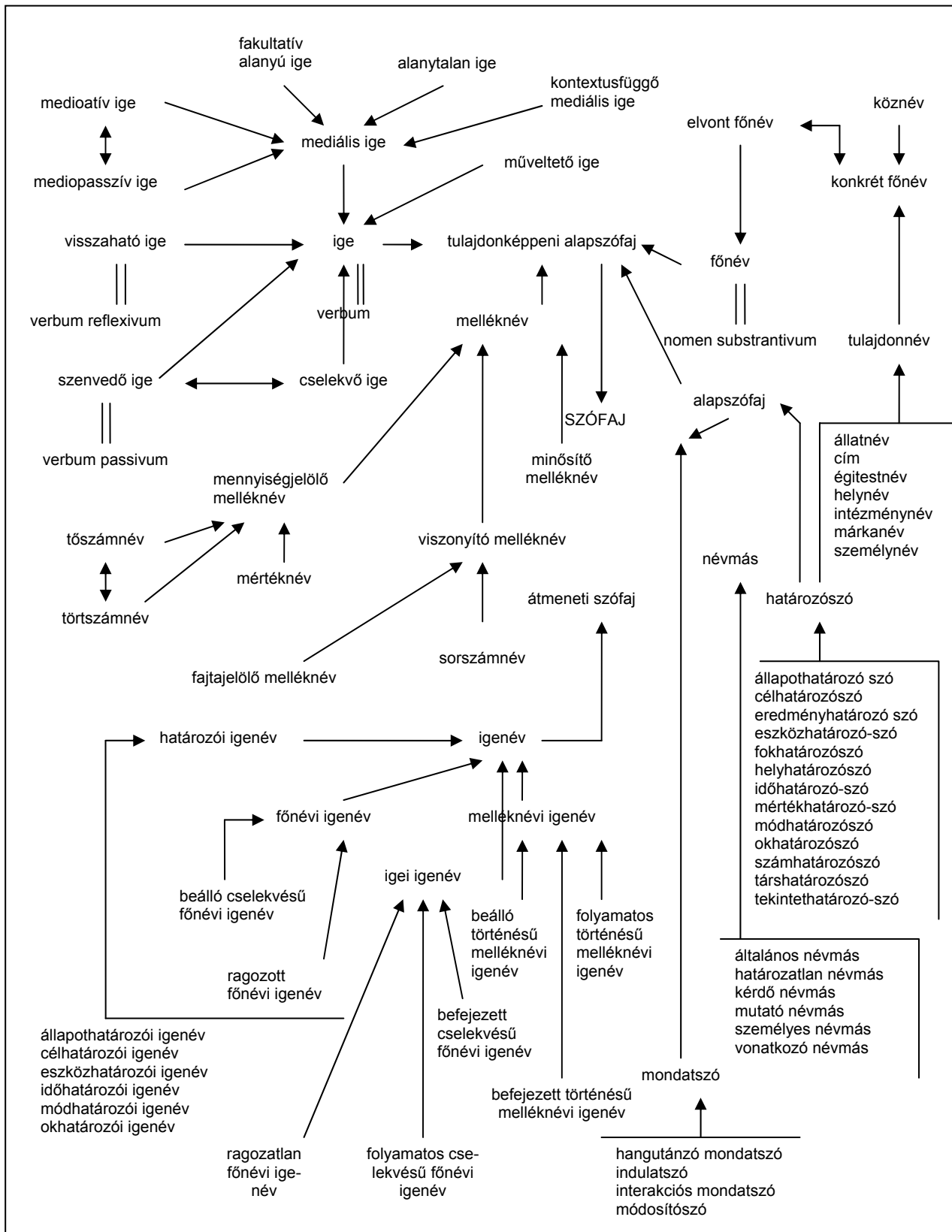
A szófajtezaurusz első változata manuálisan készült, diplomamunkaként, a *Debreceni Egyetem Könyvtár – Informatikai Karán*. A manuális, Word szövegszerkesztővel kezelt változat állománya 2008 első félévében lett áttéve a Relex [9] tezauruskezelő rendszerbe, amelyben azóta is folyamatosan fejlesztjük. Az első, a Relex segítségével nyomtatásban megjelenített változata a *Könyvtári Intézet* szakkönyvtárában hozzáférhető.

A tezaurusz továbbfejlesztése

A szófajtezaurusz továbbfejlesztésére jelenleg három lehetőséget látok: az egyik az, ha további helynévcsoportok bevezetésével névtani irányban fejlesztem tovább, a másik, ha a relációkat finomítom, a magyar tezauruszszabványnak és a HUNMARC adatcsere-formátumnak [7] megfelelően. Mindkettő további anyaggyűjtést igénylő feladat. Továbbá lehetséges lenne a szófaj történeti kifejezések és a nekik megfelelő történeti megjegyzések fölvétele, amely az egyes szófajok fogalmi és tartalmi változásait tárná fel.

Jegyzetek

- ¹ A kérdés mai nyelvi, logikai és filozófiai háttérét részletesen összefoglalja a Stanford enciklopédia szócikke [Stanford Encyclopedia of Philosophy. Stanford University, Center for the Study of Language and Information. Stanford, Metaphysics Research Lab., 2007. [12] <<http://plato.stanford.edu/entries/abstract-objects/>>]
- ² Az angol eredményekről lásd [2], a magyar formális ontológiáról lásd [16][17][18].
- ³ Ungváry Rudolf szíves közlése, továbbá [15].

1. ábra A szófajok összefoglaló ábrája

Irodalom

- [1] ABAFFY Erzsébet, E.: A mediális igékről. = Magyar Nyelv, 74. köt. 3. sz. 1978. p. 280–293.
- [2] GUARINO, Nicola [et. al]: Sweetening Ontologies with DOLCE. = Computer Science; 2473. köt. 2002. p. 166–181, <<http://www.loa-cnr.it/Papers/DOLCE-EKAW.pdf>>
- [3] JÁSZÓ Anna, A. [főszerk.]: A magyar nyelv könyve. Budapest, Trezor Kiadó, 1991. 604 p. ISBN 963 7685 01 4
- [4] KESZLER Borbála [szerk.]: Magyar grammatika. Egyetemi tankönyv. Második kiadás. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2001. 577 p. ISBN 963 19 1686 3
- [5] Köztársaság. 2008. október 1. <<http://www.ki.oszk.hu/107/page.php?57>> és <<http://mek.oszk.hu/adatbazis/thes.htm>>
- [6] LACZKÓ Krisztina – MÁRTONFI Attila: Helyesírás. Budapest, Osiris Kiadó, 2004. 1539 p. (A magyar nyelv kézikönyvtára; 1). ISBN 963 389 541 3
- [7] A MARC 21 Format for authority data. 1999 ed. Update No. 1 (October 2001) through Update No. 8 (October 2007). Washington, Library of Congress, Network Development and MARC Standards Office. <<http://www.loc.gov/marc/authority/ecadhome.html>>
HUNMARC, a besorolási rekordok adatcseré formátuma. Összeáll. Sipos Márta. 1998. március. 61 p. Tervezet.
- [8] MSZ 3418–87. Magyar nyelvű információkereső tezauszok szerkezete, részei és formái. Budapest, MSZH, 1987. 10 p.
- [9] UNGVÁRY András – UNGVÁRY Rudolf: RELEXAB: Tezauszok, szótárak, mutatók szerkesztését támogató program lexikai egységek formájának és relációinak ellenőrzésére. Felhasználói kézikönyv: 1.1 változat. Budapest, Ariel Stúdió Bt., 2002. 75 p.
- [10] RÁCZ Endre [szerk.]: A mai magyar nyelv. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996. Tizedik kiadás. 571 p. ISBN 963 18 7438 9
- [11] RÓNAI Mónika: Információkereső tezausz a magyar leíró szófajtan témaköréből. Diplomamunka. Debrecen, Debreceni Egyetem Informatikai Kar, 2005. 132 p.
- [12] STANFORD ENCYCLOPEDIA OF PHILOSOPHY. Stanford University, Center for the Study of Language and Information. Stanford, Metaphysics Research Lab., 2007. <<http://plato.stanford.edu/entries/abstract-objects/>>
- [13] TOMPA József [szerk.]: A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan. 1. köt., Bevezetés, hangtan, szótan. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1961. 599 p.
- [14] UNGVÁRY Rudolf – VAJDA Erik: Könyvtári információkeresés. Második, jav. kiad. webes kiadása. Budapest, Typotex, 2002. ISBN 963 9326 52 8. Kempelen Farkas Digitális Könyvtár <<http://www.hik.hu/tankonyvtar/site/books/b153/index.html>>
- [15] UNGVÁRY Rudolf: A kategóriák rendszere. A szavak hálójában projekt tanulmánya. 2003. <<http://ontologia.hu/document/paper/>>
- [16] UNGVÁRY Rudolf: Tezausz és ontológia, avagy a fogalmi ismertetőjegyek generikus öröklődésének formalizálása. = TMT, 51. köt. 5. sz. 2004. p. 175–191. <http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=3615&issue_id=450>
- [17] UNGVÁRY Rudolf: Ontológiák és tezauszok csúcsgalmei. = TMT, 54. köt. 10. sz. p. 441–459. <http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=3615&issue_id=450>
- [18] UNGVÁRY Rudolf: Magyar Egységes Ontológia. 1. Generikus hierarchia. 2. A csúcsontológia lexikai egységeinek csoportosított állománya. 2005. 10. 25. – MEO-projekt. Tudásszervezési rendszerek (Knowledge Organization Systems), ontológiák, tezauszok dokumentumai <http://ontologia.hu/document/KOS/KOS_MEO_folder/KOS-MEO-02/>
- [19] UNGVÁRY Rudolf: Tezausz-technológia. Az információkereső tezauszok készítésének folyamata. Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Budapest, Népművelési és Propaganda Iroda, 1979. – 277 p.

Beérkezett: 2008. XI. 14-én.

Rónai Mónika

a II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár zenei feldolgozó könyvtárosa.
E-mail: ronai.monika4@chello.hu

Networkshop 2009

Az idei Networkshop konferencia előadásai már megtalálhatók az *NIIF* videoarchívumában. A nyitóelőadások között *Monok István* előadása, valamint a könyvtári témájú előadások a tartalomszolgáltató szekcióban:

<http://vod.niif.hu/index.php?lg=hu&mn=archive&eid=91&sm=listevent>

/KATALIST-hír, 2009. május 7./